

ANNA TOKÁROVÁ¹

PARADOXY GLOBALIZÁCIE, VZDELANIE A SOCIÁLNY ROZVOJ

Education, social development, and the paradoxes of globalisation

Úvod

Príspevok charakterizuje sociálne funkcie výchovy a poukazuje na význam skúmania a väzbu cieľov výchovy na zmenené sociálno-ekonomické podmienky. Globalizáciu charakterizuje ako protirečivý a nezvratný proces, ktorý prináša ľuďstvu šance, ale má aj negatívne dôsledky. Zaoberá sa sociologickými a sociálnymi aspektmi globalizácie a kladie dôraz na problematiku rozvoja ľudského potenciálu a sociálny rozvoj, a to prostredníctvom vzdelávania a výchovy.

Sociálne funkcie výchovy v meniacom sa svete

Výchova a vzdelávanie ako špecifický sociálny systém plní v celej histórii ľudstva tri základné sociálno-rozvojové funkcie: 1. ontogenetickú (napomáha vo vývoji osobnosti jedinca), 2. sociogenetickú (napomáha rozvoju štátu, národa, skupín – spoločnosti ako celku), 3. kontinuálnu, transformačnú (napomáha generačnému vývoju ľudstva, rozvoju civilizácie, prenosu kultúrnych hodnôt, nových ideí).

V historicky prelomových obdobiach, v období zásadných sociálnych zmien má **mimoriadny význam** (pragmatický i poznávací) **sociogenetická a kontinuálna funkcia výchovy**. Výchova má reálny potenciál urýchľovať žiaduce zmeny a napomáhať prevencii a riešeniu problémov, je to však podmienené schopnosťou pedagogickej teórie a praxe (politikov, rezortu školstva a školského manažmentu apod.) reagovať na aktuálne potreby a projektovať budúce trendy.

¹ Anna Tokárová pôsobí na Katedře vzdělávání dospělých a sociální práce Filozofické fakulty Prešovské univerzity.

Osobitne významné sociálne funkcie plní výchova a vzdelávanie v súčasnej dobe – dobe globalizácie na prelome tisícročí a v transformujúcich sa štátoch strednej a východnej Európy a keď sa vplyvom teroristických útokov na americké mestá mení bezpečnostná situácia vo svete a keď **dochádza k totálnym zmenám v hodnotových prioritách** v politike, ekonomike, filozofii slobody a demokracie.

V špecifickej situácii sa ocitla Slovenská i Česká republika, pretože

- získali štátnu suverenitu práve v čase, keď sa začala intenzívne presadzovať globalizácia výroby, trhu, vedy, politiky a ďalších oblastí života,
- zákonite sa kumulujú negatívne i pozitívne dôsledky obidvoch historicky prelomových procesov,
- takmer denne nastávajú zásadné legislatívne zmeny v sociálnych a ekonomických podmienkach individuálneho života a práce.

Funkcie a ciele výchovy sú v dejinách i v súčasnej pedagogike metodologickým východiskom vzniku a rozvoja diferencovaných pedagogických teórií, ktoré sa navzájom líšia dôrazom na niektorú z uvedených základných, resp. ďalších špecifických funkcií výchovy. Vzrastá význam skúmania sociologických a sociálnych aspektov funkcií a cieľov výchovy a vzdelávania v sociológii i pedagogike. Teoretickú pyramídu (strom) cieľov výchovy a vzdelávania čaká inovácia, rekonštrukcia a najmä nová interpretácia. Domnievame sa, že analogickú úroveň akú dosiahli teórie a metodiky, ktoré sa sústreďujú najmä na ontogenetickú funkciu výchovy (napr. teórie personalistické, kognitívno-psychologické, spiritualistické – Rogers a i.), je nevyhnutné dosiahnuť aj v teóriách, ktoré kladú dôraz na sociálne aspekty, napr. teórie technologické, sociokognitívne, sociálno-kultúrne, sociálno-ekologické apod. (bližšie Bertrand, 1998). Najviac sa budú musieť „premeniť“ tie koncepcie výchovy a vzdelávania, ktoré

- vychádzajú z paradigmy, že *cieľ výchovy sa poníma ako nezávisle premenná veličina* – z logického dôvodu: v pedagogickom priestore všetky ďalšie veličiny (obsah, formy, metódy, prostriedky a ďalšie činitele výchovy) rôznou mierou závisia a odvíjajú sa od cieľov výchovy,
- ciele výchovy redukujú na oblasť poznávania (v zmysle formovania človeka ako bytosti poznávacej (homo cogitans) a teda *redukujú obsah vzdelávania a vzdelávania na výsledky poznávania*.

V kontexte súčasnej doby sa **pozícia cieľa výchovy v systéme prvkov systému výchovy zásadne mení**. Tak ako všetko, čo bolo doteraz od mnohého relatívne nezávislým, stáva sa dnes, v dobe globalizácie všetko a čím ďalej tým viac závislým. Ak uplatňujeme systémový prístup k výchove, aj ciele a funkcie výchovy sú závisle premenné veličiny – pedagogický priestor ako modelový systém je neoddeliteľnou súčasťou a subsystémom sociokultúrneho priestoru. Naplnenie (realizácia) sociálnych funkcií výchovy prostredníctvom pedagogických cieľov a obsahu vzdelávania je mimoriadne významnou šancou spoločnosti nielen vo vzťahu k využitiu pozitívnych vývojových tendencií, ale aj vo vzťahu k riešeniu problémov, ktoré súčasná doba prináša.

Poznávanie a vedecké poznatky sú významným atribútom súčasnej doby, ale vzhľadom k prebiehajúcej globalizácii a konfliktom, ktoré z nej vyplývajú, je navyše (až osudovo) nevyhnutné, viac ako doteraz, **akceptovať a premietat'**

sociokultúrny kontext do obsahu výchovy a vzdelávania. Ako uvádza Švec (2001, s. 201), sociokultúrny obsah, a teda i vzdelávací obsah, má mať väzbu na rôzne typy ľudských činností:

- poznávací činnosť (gnozeologický komponent obsahu)
- hodnotenie (axiologický komponent obsahu)
- konanie (praxeologický komponent obsahu)
- dorozumievanie sa (semiotický komponent obsahu)
- bytie (ontologický komponent obsahu).

Dnes, s ohľadom na zmenené a meniace sa podmienky spoločenského a individuálneho života, je úlohou pedagogickej teórie a praxe najmä

- **modernizovať ciele a obsah výchovy** v smere rozvoja ľudského individuálneho a spoločenského potenciálu v komplexe uvedených smerov a komponentov sociokultúrneho – globalizovaného priestoru a času,
- **operacionalizovať funkcie a ciele výchovy** do podoby efektívnych foriem a metód,
- vytvárať optimálne sociálno-ekonomické **podmienky pre realizáciu cieľov výchovy.**

Zo zorného uhla zmenenej doby treba zodpovedať na mnohé svojou podstatou tradičné otázky, napr. treba formulovať nový ideál výchovy a človeka alebo vystačíme s klasickým modelom harmonicky rozvinutej osobnosti? V čom spočívajú príčiny a dôsledky zmien, ktoré nastávajú v systéme prvkov výchovy a vo vzájomných vzťahoch medzi individuálnymi a spoločenskými cieľmi výchovy, funkciami výchovy a cieľmi výchovy? Čo vyplýva z vonkajších zmien pre didaktiku a metodiku výchovy? Aký je, resp. mal by byť vzťah medzi dynamikou doby a dynamikou zmien v cieľoch a obsahu výchovy a vzdelávania?

Globalizácia ako historický trend a predmet vedy

Základným determinantom zmien vo výchove a vzdelávania je **dynamická povaha súčasnej doby**, ktorá je najcharakteristickejším znakom nového historického trendu – globalizácie. Označuje sa ako doba informačnej civilizácie, ktorej charakteristickým organizačným systémom je spoločnosť s prívlastkami: výkonová a otvorená.

Globalizácia je novým historickým trendom – predznačuje typ novej civilizácie tretieho tisícročia. Má bezvýhradných stúpcov, ktorí globalizáciu považujú za prostriedok zvyšovania a vyrovnávania sa sociálno-ekonomickej a kultúrnej úrovne rôznych krajín sveta, rovnako má aj výrazných odporcov, ktorí globalizáciu považujú za novú formu neokolonializmu a hrozbu pre kultúru a tradície. Globalizácia ako všeobecný fenomén sa síce výrazne prejavil až v poslednej dekáde 20. storočia, ale prvky globalizácie resp. problémy globálneho charakteru sa začali prejavovať už koncom 60. rokov, kedy silnelo vedomie ohrozenia budúcnosti ľudstva celosvetovou krízou.² Problematika

² V diskusii na 23. Valnom zhromaždení OSN v roku 1968 sa zdôraznilo, že „prvýkrát v

globalizácie ako vývojového trendu sa stala predmetom samostatnej vednej disciplíny rezolutiky,³ ktorá sa začala zaoberať vysvetľovaním globálnych problémov ľudstva a hľadaním možností systémových riešení. Von Bertalanffy (1972) postihol podstatu rozdielov medzi predchádzajúcou a globálnou civilizáciou, keď konštatoval, že predchádzajúce civilizácie boli obmedzené geografickými hranicami a zahŕňali len obmedzené skupiny ľudí. Naša civilizácia zahŕňa celú planétu a dobýjaním vesmíru ju dokonca presahuje.

Na teoretické východiská rezolutiky nadväzuje globalistika ako veda interdisciplinárna a prognostická, ktorá skúma črty súčasnej doby, megatrendy celosvetového rozvoja a načrtáva nové možnosti riešenia celosvetových problémov. K najznámejším predstaviteľom vedy o globálnych rozvojových trendoch patria Toffler, Hassner, King, Schneider, Naisbitt, Aburdenová, Samuelson, Robertson, Beck, Lash, Urry, Lorenz, Ivanička a ďalší.

Globalizácia prináša nové teoretické problémy, vedie odborníkov k prehodnocovaniu doterajších teoretických koncepcií a pohľadov na spoločnosť a spoločensko-ekonomické procesy. Globalizácia prináša prevratné až šokujúce zmeny v sociológii. Ako konštatuje Ondrejko (1999, s. 7), „od roku 1992, kedy vyšla známa publikácia Robertsona o globalizácii vo svete neutíchajú diskusie o novom charaktere spoločnosti, ktorá už nie je redukovateľná na určité teritórium, národ, kultúru, prípadne lokálnu formu moci (štát), ale týka sa celého sveta, celého ľudstva“. Ondrejko upozorňuje napríklad na prekonanosť sociologického spájania, až stotožňovania pojmu „spoločnosť“ s národným štátom ako teritoriálnou jednotou. „Globalizácia vo svojich mnohých dimenziách znamená novú pluralitu väzieb a vzájomných spojení medzi štátom a spoločnosťou..., znamená rozbitie jednoty národného štátu a národnej spoločnosti. Vznikajú mocenské vzťahy nového typu, nové konkurenčné vzťahy, nové konflikty a nové spôsoby ich prekonávania. Dochádza i k novému prelínaniu národnoštátnej jednoty a jej aktérov, aktérov nadnárodných a transnárodných vzťahov, nových identít, sociálnych priestorov, sociálnych stavov a procesov“ (tamtiež, s. 15).

Na pozadí naznačených posunov sa v sociologickej teórii a aj v pedagogických a ďalších vedách o človeku a spoločnosti prejavuje

- potreba kritickej sebareflexie v metodologickej základni,

histórii ľudstva vznikla celosvetová kríza, zahŕňajúca ako vyspelé, tak aj rozvojové krajiny, kríza životného prostredia človeka. Príčiny tohto krízového stavu sú už dlho zjavné: prudký rast svetovej populácie, narušená rovnováha medzi mocou, efektívnou technikou a životným prostredím... Je zrejmé, že ak budú pokračovať súčasné trendy vývoja, môže byť ohrozená budúcnosť života na Zemi. Je preto naliehavo nutné sústrediť pozornosť sveta na tieto problémy.“ (HSR OSN. Dokument č. E/4667, s. 4. In: Sedlák, 1985)

³ Počiatky rezolutiky ako vedy súvisia so vznikom nezávislej skupiny (sto) odborníkov z 53 krajín, ktorí v r. 1968 vytvorili Rímsky klub; ich jednotiacou myšlienkou bol záujem o budúcnosť ľudstva. Rímsky klub sa zaoberal „svetovou problematikou“, ktorú definoval ako „masívnu a neusporiadanú zmes vzájomne prepojených ťažkostí a problémov, vytvárajúcich krízovú situáciu, v ktorej sa ľudstvo nachádza“ (King, Schneider, 1991). Rezolútika nadviazala na futurologiu, vedu o budúcnosti – na začiatku 40. rokov 20. storočia tak vedu o filozofii budúcnosti ako prvý pomenoval Flechtheim. Prvá medzinárodná konferencia o výskume budúcnosti sa konala v roku 1957 v Oslo.

- snaha o pochopenie sociálno-ekonomických zákonitostí globalizácie,
- snaha o spoznanie nárokov globalizácie na potenciál človeka a spoločnosti,
- potreba interdisciplinárneho skúmania stále intenzívnejšie sa prejavujúcich problémov a kríz,
- hľadanie pragmatických východísk na riešenie problémov človeka a spoločnosti.

V dobe plnej paradoxov a nebývanej dynamiky sme všetci vťahovaní do dejov, ktorým sa nemožno vyhnúť. Musíme sa snažiť pochopiť ich a pripraviť sa na neúprosný tlak fenoménov doby. Je to mimoriadne naliehavé a zložité najmä po teroristickom útoku na New York a Washington v septembri 2001. Doslova „z noci na ráno“ sa zmenil obraz budúcnosti sveta, ale aj globalizácie ako fenoménu – prinášajúci ľudstvu ako celku nielen ohromné šance, ale aj nebývalé existenčné ohrozenia.

Znaky a prejavy paradoxov globalizácie

Globalizácia je mnohodimenzionálny jav, ktorého podstata spočíva vo vzájomnom a celosvetovom prepojení priestorovo a časovo vzdialených častí sveta (svetadielov, regiónov, štátov) do celku „svetovej spoločnosti“. Najpodstatnejším znakom globalizácie je **rýchlosť a dynamika**:

- bleskový tok a okamžitá spätná väzba informácií a poznatkov v priestore a čase,
- následná a rýchla praktická realizácia informácií vo verejných i súkromných rozhodnutiach a činnostiach subjektov (v oblasti výroby, obchodu, politiky a i.),
- rýchlosť šírenia dôsledkov subjektívnych rozhodnutí (i omylov) – jednotlivcov, organizácií, vlád a i.,
- rýchlosť v životnom štýle a i.

Nebývalá rýchlosť a dynamika je determinovaná najmä prudkým rozvojom **komunikačných a informačných technológií**, najmä mikroelektroniky a progresívnych technológií v mobilnej komunikácii, a technickým zdokonaľovaním dopravných systémov, najmä **zhusťovaním a zrýchľovaním siete leteckej, diaľničnej a železničnej dopravy**.

Uvedené faktory majú podstatný **vplyv na povahu súčasnej doby**.

- „Svet sa stáva jednou veľkou globálnou sieťou. Povaha globálneho sveta pripomína pavučinu – dotyk v ktorejkoľvek časti siete môže vyvolať vibrácie na inom, často vo veľmi vzdialenom mieste“ (Pike, Selby, 1994, s. 22). V celosvetovej sieti globálnych vzťahov (ľudí, inštitúcií, času, priestoru a pod.) sú vzájomne a špecifickým spôsobom, *reálne i potenciálne prepojené a determinované všetky prvky, celok i jeho časti*. V dôsledku toho často aj malé udalosti a zdanlivo bezvýznamné deje a náhody majú veľké a ďalekosiahle – pozitívne i negatívne – dôsledky. Je evidentné, že v súčasnosti nič neprebíha izolovane, všetko spoluvytvára dynamický a mnoho-

vrstvomý systém, v ktorom je všetko so všetkým (ináčako v poňatí klasickej dialektiky) v určitom, potenciálnom i reálnom, vzťahu.

- V globálnej sieti prepojenia všetkého má osobitné miesto „**siet' sietí**“ – celosvetová telekomunikačná multimedialná sieť informačných superdialnic, ktorá sa neustále zhusťuje a technicky zdokonaľuje. Možno povedať, že prebieha nová informačná – telekomunikačná revolúcia.
- Počítače, internet, elektronická pošta (e-mail), mobilné telefóny a i. umožňujú okamžitú globálnu komunikáciu každého s každým, na ktoromkoľvek mieste sveta.
- Tvorí sa stále hustejšia **celosvetová sieť inštitúcií** (technických, politických, hospodárskych, kultúrnych apod.), medzi ktorými sú vzájomné funkčné (často i deštruktívne) väzby.
- *V dôsledku multimedialného prepojenia sa znásobuje počet väzieb, smer a sila rôznorodých vplyvov. Zvyšuje sa rýchlosť pohybu informácií a osôb v priestore a najmä **praktický význam spätnej väzby a komunikácie na veľké vzdialenosti.***
- Zbližuje sa globálne a lokálne – blízke regióny a štáty, ale aj vzdialené krajiny a viaceré kontinenty sa vzájomne a mnohostranne prepájajú.
- Tvorí sa nový typ (sociálnych, technických a i.) vzťahov – **globálne vzťahy**, ktoré sa líšia od vzťahov minulých tým, že sa zvyšuje ich početnosť (frekvencia), hĺbka (dosah a počet ľudí zapojených do činnosti), rozpätie a počet ľudských činností a odborov ovplyvnených povahou sveta.
- *Zvyšuje sa **vzájomná závislosť ľudí** – povaha a bytie jednotlivca, povaha a stav globálnej spoločnosti a lokálnych spoločenstiev sú vzájomne prepojené.*
- Nenávratne do minulosti patrí izolovanosť ľudí, stabilita a spoločenské istoty. Nahradili ich nové tendencie, ktoré menia osvedčené postupy, vzťahy a doterajšie zákony, obklopuje nás **svet neistoty a chaosu.**
- Zákony globalizácie „obracajú naruby“ mnohé doteraz akceptované filozofické, sociologické, ekonomické princípy a zákonitosti. Vznikajú *nové metodologické paradigmy a paradoxy* rôzneho druhu (synergetické, globálne), napr.:

Užitočný chaos. Na miesto pohodlnej systémovej usporiadanosti sveta „nastúpil“ chaos, podľa niektorých tzv. užitočný chaos (vzťahov, inštitúcií, trhu a pod.). V spoločenskej sfére je to aj dôsledkom demokratizačných trendov a konkurencie, v politike a ekonomike, kde má šance ten prvok spoločenského systému, ktorý je rýchlejší a vitálnejší. Chaos sa (v synergetike a chaológii ako vede o chaose) prestáva chápať ako opak systému, ale ako vývojový stupeň, ako časopriestorový rámec, v ktorom sa mení miera usporiadanosti prvkov v systéme v tendencii od stability k nestabilite a opačne.

Labilná (krehká) stabilita. Stabilita sa prestala vnímať ako znak vitality systému. Naopak, v čase globálnej civilizácie dlhodobejšia stabilita je prejavom stagnácie a hroziacej krízy. A tak známy synergetický paradox „najstabilnejšie systémy sú najmenej stabilné“ má špecifický výraz napríklad v „prekvapivých“ pádoch silných totalitných politických systémov alebo spoločenstiev s pevnou

disciplínou. *Zvýšili sa nároky na vystihnutie miery medzi užitočnou a neužitočnou stabilitou.*

Malé sa stáva silným a veľkým. Zo sieťovej povahy štruktúry globálnej spoločnosti vyplynul paradox: zvýšila sa pozícia a potenciálna *sila tzv. malých veličín* (jednotlivcov, malých národov, malých podnikateľov a pod.). Je to vďaka rovnosti šancí v sieti vzťahov, ktoré vytvára demokracia a digitálna „pavučina“ sietí – na (funkčnej) sieti sa stávajú všetky uzly i všetky dráhy relatívne rovnocennými prvkami.

Dokladom existencie a „sily“ týchto paradoxov sú

1. konkrétne globálne dôsledky regionálnych udalostí, napríklad geopolitických a ekonomických zmien v strednej a východnej Európe, ktoré nastali po roku 1989, keď (aj vplyvom nastupujúcej globalizácie) došlo k pádu socializmu ako izolovaného, totalitného systému so stabilnou ideologickou a sociálnou štruktúrou. V dôsledku toho sa **univerzálnymi a globálnymi hospodárskymi princípmi ekonomiky sveta** (okrem niekoľkých krajín) stali: *pluralita vlastníckych foriem, trhový mechanizmus a konkurencia*. Univerzálnym ekonomickým modelom i reálnou formou modernej spoločnosti sa stala otvorená výkonová spoločnosť.⁴ Transformácia ekonomiky, politiky a sociálnej sféry sa v bývalých socialistických krajinách stala predmetom a súčasťou globalizačných procesov.

2. V súvislosti s tým v medzinárodných vzťahoch **boj ideologických systémov nahradila konkurencia v ekonomickej sfére**. Politicko-ideologickú bipolaritu Východ – Západ (založená na studenej vojne, vyváženosti dvoch veľmocí a na odlišnosti ideológií – USA a ZSSR) nahradil *multicentrizmus (multipolarita) veľmocí*. Charakterizuje ju hospodárska súťaž viacerých seberovných veľmocí, ako je USA, Japonsko, India, Brazília, Čína a i.

3. Prebieha **ekonomická globalizácia** ako permanentný proces fúzovania veľkých spoločností do nadnárodných korporácií, ktoré svojim predmetom podnikania v danom odbore ovládajú v niektorých prípadoch až deväťdesiat percent trhu. Skracovanie vzdialeností a pohyb ľudí vytvorili základné podmienky pre dnešný *svetový systém tovaru a peňazí*.

4. Neustále **rastie prepojenie a homogenita medzinárodných trhov** a konkurencie, vznikajú *globálne hospodárske siete*, resp. sieťové organizácie: čoraz väčší počet podnikov sa stáva súčasťou globálnych hospodárskych sietí, vrátane bývalých národných. Tieto nepoznajú štátne hranice ani zemepisné obmedzenia, stávajú sa internacionálnymi. Reálny trh sa už neobmedzuje na jednu krajinu, ale orientuje sa na celý svet. *Vzniká planetárny trh pracovných príležitostí*.

5. Konkurencia prerastá do **globálnej hyperkonkurencie** (superkonkurencie), ktorá sa prejavuje nepretržitým narúšaním rovnováhy terajšieho rozdelenia síl na svetových trhoch. Prejavuje sa stále rastúca úloha nadnárodných korporácií, ktoré budujú kapacity na celom svete.

⁴ Výkonová spoločnosť je typ modernej a technologicky vyspelej spoločnosti, ktorá sa rozvíjala od druhej polovice 20. storočia a pre ktorú je charakteristická otvorenosť, teda vysoký stupeň mobility a priepustnosti jednotlivých spoločenských vrstiev a tried a pri hodnotení človeka kladie dôraz na jeho výkon.

6. **Globalizuje sa politika** (politická globalizácia) rozhodujúci vplyv na vývoj sveta má megapolitika svetových a nadnárodných inštitúcií (OSN, NATO, Rada Európy a i.). Pokračuje proces upevňovania rozhodujúceho postavenia EÚ, USA a Japonska v ovládaní svetového obchodu. Upevňuje sa postavenie skupiny krajín G 8 (G 7 plus Rusko) a rastie ich vplyv na ďalší vývoj „nového svetového ekonomického poriadku“.

7. Súčasne sa však prejavujú **neočakávané efekty – paradoxy** globalizácie: napríklad na jednej strane sa globalizácia v ekonomike neustále zintenzívňuje a na strane druhej dochádza *k fragmentácii (partikularizácii) a zvýznamňovaniu malých subjektov* (jednotlivcov, firiem, národov, spoločenských skupín). Naisbitt v známej knihe *Globálny paradox* (1994) identifikoval mnoho paradoxov, ktoré sa prejavujú stále častejšie, napr.: čím väčšia je svetová ekonomika, tým mocnejší sú jej najmenší „hráči“. Tak ako sa svet integruje ekonomicky, tak sa jeho jednotlivé časti stávajú stále početnejšími a menšími – a teda, v celku a nevyhnutnej kooperácii, významnejšími. Čím je viac demokracie a čím sa globalizácia prejavuje intenzívnejšie, tým vzniká viac národných štátov.

Treba dodať, že rovnováhu medzi veľkosťou a silou globálnej ekonomiky a kultúry a množstvom a silou jej malých hráčov vytvára tiež digitálna informačná a komunikačná sieť.

Nároky globalizácie na sociálne zmeny a ľudský potenciál

Dobu globalizácie sprievádzajú javy, ktoré znamenajú podstatnú zmenu v doterajšom vývoji a štruktúre života a sveta. Súčasne sú výzvou pre výchovu a vzdelávanie.

- Globalizácia *zvyšuje nároky na špecifické vlastnosti, schopnosti a výkonnosť* jednotlivcov (ako rodičov, radových pracovníkov, manažérov a pod.), skupín (rodiny, firmy, organizácie a pod.) a spoločnosti ako celku (civilizácia, národné spoločenstvá, etnické skupiny a pod.). Zo sociálneho hľadiska **vzrastá význam rozvoja ľudského a sociálneho potenciálu** a z hľadiska ekonomického **vzrastá význam investícií do rozvoja ľudských zdrojov**. Zásadne sa zmenili a v procese globalizácie sa neustále sťažujú sociálno-ekonomické podmienky realizácie potenciálu uvedených subjektov.
- **Zvyšujú a rozširujú sa formy závislostí a potreba odolnosti voči najrozličnejším druhom závislostí** (ekonomickým, politickým, náboženským, drogovým, alkoholovým a pod.). Zvyšuje sa vzájomná závislosť jednotlivcov, jednotlivcov od malých skupín (rodiny a pod.), štátov od nadnárodných inštitúcií atď.
- Globalizácia v ekonomike (ekonomická globalizácia) si vynucuje **schopnosť globálnej hyperkonkurencie**, ktorá vyžaduje nový prístup – *globálnu stratégiu*. Za hlavný symbol globalizácie sa pokladá *globálne videnie seba samého i svojho okolia*. Odborníci si uvedomujú, že najmä hospodárske a politické rozhodnutia sa dnes nemôžu prijímať cez prizmu rýdzo národného alebo súkromného pohľadu. Naopak, *akékoľvek politické či ekonomické*

rozhodnutie má svoj národný, ale aj globálny rozmer. V súvislosti so zvyšovaním významu malých ekonomických jednotiek, národných a etnických spoločenstiev je osobitne významná schopnosť uplatňovať v bežnom živote globálny princíp nového veku: „Mysli globálne a konaj lokálne“ alebo „Mysli lokálne a konaj globálne“.

- Rýchlosť šírenia informácií v komunikačných sieťach spôsobuje, že neustále vzrastá **naliehavosť a význam finančných investícií do vedy, informačných technológií a dopravných (nielen informačných, ale aj pozemných a vzdušných) diaľnic**. Informácie a informačné technológie sa stali efektívnou výrobnou silou a najefektívnejšími investíciami.
- **Strategický význam** majú najmä **najnovšie informácie**, a to nielen pre rozvoj vedy, ale aj ekonomiky, politiky a ďalšie oblasti. Z tohto hľadiska sa svet rozdelil na krajiny, ktoré informačné technológie ovládli a krajiny, ktoré ju neovládli. Podľa informačnej vyspelosti sa odlišujú krajiny pomalé a krajiny rýchle, resp. krajiny s rýchlou ekonomikou (poznatkovou, sofistikovanou ekonomikou) a krajiny s pomalou ekonomikou. Toto rozdelenie je, podľa Tofflera, *výsledkom nového systému vytvárania bohatstva*: informačne rýchle ekonomiky pracujú na báze modernej informačnej techniky, pomalé ekonomiky na báze zastaralých industriálnych technológií.
- Globalizáciu charakterizujú podstatné sektorové štrukturálne zmeny v národných ekonomikách. V posledných troch desaťročiach je vo vyspelých krajinách všeobecným trendom **desindustrializačný proces**, ktorý sa prejavuje aj **zmenou svetovej populácie pracovných síl**: a) *poklesom počtu pracovných síl v poľnohospodárstve a rybárstve* (na 12 %, v najvyspelejších krajinách na 5 %) a *v priemysle* (na 22–25 %), b) *zvýšením počtu pracovných síl v oblasti služieb* (na 56–70 %). **Čím je krajina bohatšia a ekonomicky vyspelejšia, tým menší podiel pracovníkov potrebuje poľnohospodárstvo a priemysel a väčší podiel potrebujú služby**. Navyše, vo všetkých rezortoch zamestnávateľa sú orientovaní a preferujú čím ďalej tým viac pracovníkov a činnosti s vysokou kvalifikáciou a produktivitou práce.
- *Služby nadobúdajú v hospodárstve národnej i globálnej ekonomiky stále dôležitejšie miesto* – dochádza k explózii sektoru služieb. Je to v dôsledku toho, že rastie ich úloha v rozvoji spoločnosti a jedinca, stávajú sa hlavným tvorcom pracovných príležitostí a sú hlavným faktorom rastu hrubého domáceho produktu.

Každý z týchto javov je prameňom možných úvah o aktuálnych funkciách, a cieľoch výchovy.

Šance a ohrozenia v procesoch globalizácie

Globalizácia je protirečivá tak vo svojich dôsledkoch, ako aj vo svojom priebehu. Dochádza k prelínaniu a globalizácii pozitívnych a negatívnych tendencií a dôsledkov globalizácie.

Príklady prevažne pozitívnych dôsledkov a prejavov globalizácie

Globalizácia na jednej strane urýchľuje vývoj v oblasti vedy, techniky, politiky, ekonomiky, kultúry a na strane druhej prináša nové problémy, ktoré sú zákonným dôsledkom rýchlosti a naliehavosti, s akou následné zmeny prebiehajú. Denne nás síce ohrozujú globálne dôsledky regionálnych kríz, chýb a ľudských omylov, ekologické katastrofy, záujmy nadnárodných koncernov apod., ale tiež denne a na geograficky vzdialených miestach vznikajú nové, spoločensky významné technické, medicínske a i. objavy, ktoré sa vďaka informačnej technike rýchle a na rôznych miestach sveta uplatňujú v praxi. Možno uviesť aj ďalšie prevažne pozitívne dôsledky globalizácie, napr.

- nezávislosť jednotlivcov a skupín od lokálnych zdrojov informácií,
- rýchle šírenie dôležitých informácií, bez hraníc a politických obmedzení,
- dostupnosť svetovej vedy, knižníc, múzeí, archívov a služieb všetkého druhu,
- individuálne vzdelávanie, možnosť sebarealizácie, slobody podnikania,
- zvyšovanie možností schopných jedincov obstať v konkurencii, šance každého na bohatstvo, úspech, uplatniť individuálne záujmy a talent aj v geograficky vzdialených podmienkach,
- možnosť vedeckých, odborných a aj osobných kontaktov prostredníctvom videokomunikácie (napr. videokonferencií),
- rozvoj mobility, svetovej (vesmírnej) turistiky,
- rozvoj multikultúrnosti a rodiacej sa interkultúrnej spolupráce a tolerance,
- poznávanie inakosti a hodnôt v ideách svetových náboženstiev, filozofie a kultúry.

Príklady prevažne negatívnych sociálnych dôsledkov a prejavov globalizácie

Mnohí teoretici, ľavicovo orientovaní politici, upozorňujú na protirečivé až negatívne prejavy a **dôsledky ekonomickej globalizácie v sociálnej oblasti**. V poslednom čase sa zdôrazňuje najmä to, že pozitívne efekty z ekonomickej globalizácie získavajú nadnárodné korporácie a naopak negatívne efekty, najmä sociálny dosah „padajú na plecia“ národných vlád, že globalizácia prehľbuje rozdiely medzi skupinou ekonomicky najrozvinutejších štátov sveta a stále početnejšou skupinou ekonomicky zaostávajúcich štátov. Uvedieme niektoré z uvádzaných príčin a ich dôsledky:

- *Globalizačná, najmä ekonomickejšia megapolitika* niektorých svetových alebo kontinentálnych inštitúcií a centier pohlcuje politiky jednotlivých štátov, presadzuje celosvetové záujmy a rešpektuje sa najmä logika trhu.

- Je evidentné, že **v dobe začínajúcej globalizácie ekonomickejšie záujmy majú prednosť pred sociálnymi zásadami**. V medzinárodnej politike pretrváva

politika nátlaku a používanie hrozby použitia sily, priamej alebo nepriamej agresie až okupácie. Najčastejšími metódami sú protekcionizmus, dirigizmus a klasický intervencionizmus – ako účelné a kalkulované využívanie politických, ekonomických a vojenských prostriedkov jednou krajinou alebo viacerými krajinami na ovplyvňovanie domácej a zahraničnej politiky inej krajiny. Monopolné postavenie nadnárodných korporácií umožňuje diktovať cenu tovarov a služieb a zároveň si vyberať svojich subdodávateľov.

- Globalizácia prináša **novú dobyvačnú vojnu o teritória, najmä o ekonomické trhy bývalých socialistických štátov**. Konštatuje sa, že „svetový poriadok“ sa akoby vrátil do starých epoch dobývania Ameriky, Afriky a Oceánie. Sú známe pokusy *likvidovať národné trhy* novým typom zbrane prebiehajúcej studenej vojny – „*finančnými bombami*“ z *centier svetových finančných trhov*. Prostredníctvom počítačov často diktujú zákony a „recepty“ finančnému trhu celej planéty (Z.v. M., 1998). Katastrofálne sú dôsledky týchto explózií pre národné hospodárstva, najmä malých štátov.

- V dôsledku globalizačného boja o nové trhy sa množia regionálne vojnové konflikty, zvyšuje sa politická a ekonomická migrácia, vzrastá nacionalizmus a xenofóbia.

- Dochádza ku **globalizácii teroru** – ako formy organizovaného zločinu, ktorý prenikol do politických a ekonomických štruktúr veľkých štátov. Spolupracuje na medzinárodnej úrovni (s použitím najnovšej komunikačnej a dopravnej techniky).

- Boj o nové trhy a zvýšené nároky na suroviny spôsobujú aj nepriaznivé environmentálne dôsledky. Stále častejšie dochádza k regionálnym ekologickým haváriám, ktoré majú globálne dôsledky.

- Na jednej strane sa koncentruje bohatstvo – z vyše 5 miliárd ľudí na Zemi žije 500 miliónov „v pohode“ a na strane druhej 4,5 miliardy živorí v chudobe. Zvyšuje sa nezamestnanosť a neistá zamestnanosť, rast produkcie nevytvára nové pracovné príležitosti, naopak, dochádza ku globalizácii vykorisťovania. V 60. a 70. rokoch bol počet chudobných⁵ asi 200 miliónov. Začiatkom 90. rokov sa tento počet zdesaťnásobil na 2 miliardy. Pritom ekonomicky aktívna populácia vzrástla z 1,4 miliárd v roku 1960 na 2,4 miliárd v roku 1990.

- Osobitným problémom je „**únik mozgov**“ z ekonomicky slabých krajín do krajín ekonomicky silných, čo spôsobuje veľké straty investícií vložených do vzdelania.

- Neznižuje, ale zvyšuje sa zneužívanie práce detí (aj napriek vyše 10 ročnej existencii medzinárodno-právneho dokumentu *Dohoda o právach dieťaťa*). Každý rok sa dostáva 1 milión detí na trh so sexom.

- Na svetovom trhu je typická uniformita výrobkov a spotreby, čím sa oslabujú alebo strácajú komparatívne výhody a národné špecifiká krajín, napr. vo výrobe, v stravovaní a pod. Súčasná svetová populácia podlieha trendom tzv. rýchleho a nezdravého „stravovania postojacky“, zaniká výroba typických národných domácich produktov a pod. Mimoriadne aktuálne je preto oživovanie

⁵ Podľa definícií Svetovej banky: tých, čo majú na deň menej ako 1 dolár.

a zachraňovanie technológií tradičnej výroby a rozvoj príslušných učebných odborov.

- Dochádza ku globalizácii, resp. amerikanizácii životného štýlu a kultúry. *Kultúrnemu imperializmu* (tak ho nazývajú aj americkí ekonómovia) s jasným ekonomickým i širším pozadím sa už začínajú brániť aj veľké národy a štáty: Francúzi, Nemci, Japonci, kde napr. vyše 99 % filmov je z produkcie USA.

- Stupňuje sa demoralizačný vplyv multimediálnych komunikačných prostriedkov. Internet je zdrojom pornografie, nielen erotiky, ale i najtvrdšej detskej pornografie, sodomie a pod., propaguje násilie, sprostredkováva i metodiku terorizmu (napr. výrobu výbušnín, používania zbraní), spôsobuje závislosť. Ukazuje sa akútna opodstatnenosť a potreba hľadať technické a právne možnosti cenzúry. E-mail umožňuje aj šírenie spoločensky nežiadúcich a negatívnych informácií, napr. filozofie fašizmu, okultizmu, satanizmu, rôznych siekt a hnutí.

- Masové komunikačné prostriedky, najmä **televízia** zohráva mimoriadne dôležitú úlohu v politike a spoločenskom živote – **vytvára ideológiu fiktívneho sveta „virtuálnej reality“**, ktorou zámerne ovplyvňuje a reguluje (deformuje) vedomie recipientov a tým aj ich postoje, najmä chovanie voči prebiehajúcim dejom (napr. lokálnym vojnám, voľbám a pod.). Je to nový jav so zjavnými deštruktívnymi vplyvmi na lokálne i globálne spoločenstvo (Lokaj, 1999).

- Zvyšuje sa násilie v rodine a v spoločenskom styku. Jednou z príčin je to, že v masmédiách, najmä v televíznych programoch, prevažuje morálny vzor a model správania sa človeka s fyzickou silou a pribojnosťou, že sa v nich preferujú (ako základné hodnoty) egoizmus, bohatstvo a sláva.

Z bilancie pozitívnych a negatívnych dôsledkov globalizácie vyplýva, že súbežne s procesom globálnej integrácie, pôsobia odstredivé a desintegračné sily smerujúce k fragmetalizácii a diferenciacii. Tým sa, snáď, môže zachovať relatívna rovnováha medzi záujmami dominantných a lokálnych častí hospodárskeho, bezpečnostného a socio-kultúrneho systému. V týchto súvislostiach sa v odbornej literatúre objavuje termín **glokalizácia**, ktorú možno charakterizovať ako prienik globalizácie a lokalizácie, záujmov celosvetových a lokálnych. Poľský sociológ Bauman (1997, s. 53) definuje glokalizáciu ako „*proces výberu a organického zjednocovania globálnych a lokálnych trendov, spočívajúci na redistribúcii výhod a obmedzení, bohatstva a chudoby, životaschopnosti a neschopnosti, moci a bezmocnosti, slobody a prinútenia.*“. Isté je, že globalizácia je nielen proces protirečivý, ale aj nezvratný. Ekonómovia, politici, sociológovia, psychológovia (Bauman, Černá, Klinec, Lysák, Ondrejko, Melosik, Sedlák a i.) z krajín transformujúcich sa ekonomik stále viac upozorňujú *na potrebu zorientovať sa v zložitých podmienkach globalizačných procesov*. Postupne si uvedomujú, že aj napriek tejto protirečivosti niet iného východiska: ak chcú národné ekonomiky a národné kultúry prežiť, musia sa zapojiť do globalizačného procesu a v rámci toho nájsť svoje miesto vo svetovej ekonomike a kultúre, musia dokázať prepojiť záujmy globálne so záujmami lokálnymi. Na 2. medzinárodnej ekonomickej konferencii *Slovensko v siločiarach Európy a sveta* v októbri 1997 v Bratislave (kde sa zúčastnilo vyše 350 odborníkov zo SR, ČR, USA, Ruska, Japonska a ďalších krajín Európy a sveta) sa poukázalo na **nevyhnut-**

nost' zachovania identity národných a štátnych záujmov v Európe. Zdôraznilo sa, že nadnárodné spoločnosti často nerešpektujú národné záujmy a diktujú vládam čo majú robiť a ako vychádzať v ústrety ich požiadavkám. Často dochádza k zjavnému ekonomickému „vydieraní“, predovšetkým v oblasti daní, pretože nadnárodné spoločnosti presúvajú svoje daňové povinnosti do tých častí sveta, kde je to najvýhodnejšie. Dovoľuje im to ekonomická sila, ktorá má v rukách *zamestnanosť občanov – lacná pracovná sila je dôležitý politický a ekonomický faktor globalizácie*. Na konferencii sa konštatovalo, že globalizačné procesy sú fenoménom zamestnanosti, že je dôležité, aby v procesoch spontánnej globalizácie i organizovanej integrácie nedochádzalo k tomu, že malé a hospodársky slabšie krajiny majú pocity zasahovania do vnútorných záležitostí štátov, či už v otvorenej alebo skrytej forme. Na viacerých svetových konferenciách⁶ sa popri konštatovaniach o nevyhnutnosti globalizácie výroby, obchodu a služieb poukázalo aj na nevyhnutnosť rozvíjať aj v globálnom rozmere sociálne trhové hospodárstvo a tiež na potrebu veľkorysejšej pomoci hospodársky zaostalejším a transformujúcim sa krajinám.

Dalej sa ukazuje, že globalizácia je proces, ktorý je potrebné regulovať. Upozorňujú na to protestné sociálne hnutia, teoretici mnohých vedných odborov i politici. Soros v najnovšej práci *Kríza globálneho kapitalizmu. Otvorená spoločnosť v ohrození (1999) zdôrazňuje, že síce „žijeme v prostredí globálnej ekonomiky, ale politická organizácia našej spoločnosti je žalostne nepostačujúca... vývoj globálnej ekonomiky nebol sprevádzaný vývojom globálnej spoločnosti. Základnou jednotkou politického a spoločenského života zostáva národný štát“*. Upozorňuje na príznaky nebezpečenstva živelnosti globalizácie, na potrebu cielene sa usilovať o sociálnu starostlivosť a rozvoj kultúry, pretože globalizácia sama o sebe nie je trendom, ktorý by spontánne smeroval k spravodlivosti a kultúrnosti. Zdôrazňuje, že bez kontroly sa globálna ekonomika zrúti (tamže, s. 19). Falošná predstava o tom, že globálna ekonomika môže existovať aj bez globálnej spoločnosti, o magickej sile trhu a samokorekcii trhu nazval pojmom *trhový fundamentalizmus*.

Možno konštatovať, že prebiehajúce procesy regionalizácie (lokalizácie) sú z hľadiska globalizačných tlakov a ohrození uvedených dôvodov historicky nevyhnutným procesom vytvárania funkčných organizačných celkov na určitom území, pretože umožňujú, aj napriek súbežne prebiehajúcej globalizácii, chrániť, uspokojovať a rozvíjať špecifické potreby ich obyvateľov. *Lokálna integrácia sa tak stáva prostriedkom regionalizácie a spoločne predstavujú obranné systémy pred negatívnymi dôsledkami globalizácie*. Takýmto procesom je prebiehajúca európska integrácia (dá sa povedať, že vlastne ide aj o „europeizáciu globalizácie“).

⁶ Napríklad na konferencii Svetovej obchodnej organizácie (WTO) v Ženeve v máji 1998 a naposledy na svetovej konferencii *Demografické trendy a globalizácia*, ktorú poriadala Medzinárodná asociácia sociálnej bezpečnosti (ISSA) v Bratislave v októbri 1999, ale aj na ďalších svetových alebo medzinárodných konferenciách.

Ukazovatele zmien v hospodárskom a sociálnom rozvoji Slovenskej a Českej republiky vo svetle európskej integrácie a globalizácie

Európska integrácia je na jednej strane *súčasťou globalizácie* ako nezvratného historického trendu na zeme a na strane druhej ako *proces kontinentálnej integrácie* smeruje **proti deštruktívnym dôsledkom globálnej integrácie**. Teroristický útok na mestá USA si vyžiada nové bezpečnostné a politické opatrenia nielen v USA, ale aj v Európe a na ďalších kontinentoch.

Rozširovanie počtu štátov Európskej únie (EÚ) je vlastne súčasťou procesu *zintenzívňovania riadenej globalizácie na jednotlivých póloch triády: EÚ, USA a Japonska*. Cieľom tohto rozširovania je posilnenie vplyvu EÚ na rozhodujúce politické, ekonomické a bezpečnostné procesy na európskom kontinente. Integrácia ďalších krajín do EÚ vytvára podmienky pre urýchlenie ekonomického a sociálneho rozvoja Európy ako kontinentálneho celku, ale i jednotlivých členských krajín. EÚ umožňuje novým krajinám otvorený európsky trh (nezdaňovaný obchod, bezpečnosť tovaru a i.), voľný pohyb pracovných síl, voľnú konkurenciu (bez daní a iných obmedzení), možnosť investícií kapitálu bez obmedzenia hranicami štátov, možnosť privatizácie kdekoľvek, ekonomický rast, dosiahnutie vyšších miezd a celkovo vyššiu životnú úroveň a i.⁷

Slovenská i česká ekonomika dnes stojí pred úlohou obhájiť svoju konkurencieschopnosť v oblasti priemyslu (v globálnom i európskom rozmere), pokračovať v desindustrializácii štruktúry hospodárstva a *ráznejšie rozvíjať rezort služieb*. *Bez zmien v školstve, výchove a vzdelávaní to nie je možné dosiahnuť.*

V uplynulých rokoch prebiehal v Slovenskej i Českej republike proces desindustrializácie relatívne úspešne. Podľa posledných štatistických údajov nastali počas ekonomickej transformácie v sektorovej ekonomike a štruktúre hospodárstva Slovenska *pozitívne zmeny, zodpovedajúce svetovým globalizačným trendom*. Slovenská ekonomika prechádza v poslednom desaťročí výraznými zmenami a jednou z nich je pokles úlohy priemyslu. „Podiel priemyslu na celkovej ekonomike sa znížil na takmer polovicu, na úroveň iba miernejšie vyššiu ako vykazujú krajiny Európskej únie. Táto zmena je dokonca najdramatickejšia z okolitých krajín, keď v rokoch 1990 až 1999 poklesol *podiel priemyslu na hrubom domácom produkte* (HDP) z 59 % takmer na polovicu (32

⁷ Významným legislatívnym dokumentom EÚ je *Acquis communautaire* - predstavuje súbor právnych a technických noriem, nariadení a rozhodnutí, ktoré boli prijaté ministrami Rady Európy (RE) a (popri platnosti vlastných zákonov členských krajín) sú záväzné pre členské štáty EÚ. Európska komisia (EK) pripravila pre krajiny strednej a východnej Európy, ktoré sa usilujú o vstup do EÚ dokument *Partnerstvo pre vstup* ako kľúčový nástroj predvstupovej stratégie pre roky 1998–2002. Pri realizácii zblížovania (aproximácie) legislatívy asociovaných krajín legislatíve EÚ vyjadrenej v *Acquis communautaire* je určujúcou najmä *Biela kniha – Príprava asociovaných krajín strednej a východnej Európy na integráciu do vnútorného trhu EÚ*, ktorá sa v júni 1995 stala oficiálnym dokumentom.

%).⁸ Česká republika je v tomto ukazovateli paradoxom, pretože pokles tohto podielu je tam najmenej výrazný a podiel je o tretinu vyšší ako na Slovensku. Vo vyspelých krajinách EU, ale aj napríklad v menej vyspelom Portugalsku tento podiel klesá pomalšie, keďže tam už dlhšie dominuje sektor služieb“ (Dohnal, 2001,

s. 10).⁹ V Slovenskej republike však existujú veľké rozdiely v ekonomicko-sociálnej úrovni regiónov. Pokiaľ Bratislava dosahuje takmer 100 % podiel HDP na priemer štátov Európskej únie, Slovenská republika ako celok svojou úrovňou HDP na obyvateľa dosahuje 47 % tohto priemeru v EU. Do roku 2006 sa plánuje dosiahnuť úroveň 55–65 % a do roku 2012 úroveň minimálne 75 % HDP z európskeho priemeru.

Dôležitým ekonomickým ukazovateľom dynamiky a efektívnosti rozvoja rezortov, ktorý bezprostredne súvisí so vzdelanosťou obyvateľstva a kvalifikáciou pracovnej sily je pridaná hodnota, ktorá je najvyššia v tzv. *sofistikovaných sektoroch* – s najvyšším podielom uplatňovania vedeckotechnických poznatkov a vysokokvalifikovanej pracovnej sily. „Podiel pridanej hodnoty na hrubej produkcii priemyslu SR je pomerne nízky a v roku 2000 dokonca len o málo prekročil 25 %. Ani zahraničné investície zatiaľ tento fakt nemenia. Napríklad vo výrobe dopravných prostriedkov, ktorá vo všeobecnosti patrí medzi sofistikované sektory a v ktorej pôsobí aj nemecká automobilka Volkswagen Slovakia, je podiel pridanej hodnoty iba 16,3 % a rastie len pomaly“ (tamtiež). V tomto smere je v Českej republike podiel pridanej hodnoty v priemysle vyšší – viz tabuľka č. 1 (Dohnal, 2001, s. 11).

Tabuľka č. 1: Pridaná hodnota v priemysle vybraných európskych krajín

	1990	1999
Česká republika	49	43
Maďarsko	39	34
Slovenská republika	59	32
Poľsko	48	31
Rakúsko	31	29
Nemecko	33	28
Portugalsko	29	27

⁸ „V súlade so svetovými trendmi klesá aj úloha poľnohospodárstva na ekonomike Slovenska. Jeho prínos na tvorbe HDP je pomerne nízky, v roku 1999 predstavoval 3 % a podielom na celkovej zamestnanosti (približne 5 % patrí medzi menej významné odvetvia.“ (Blaas, 2000, s. 534). Pritom poľnohospodárstvo je jediné odvetvie, kde každoročne rastie produktivita práce, popri poklese pracovných síl v tomto rezorte. Za posledných desať rokov sa počet pracovníkov v poľnohospodárstve znížil z 270 tisíc na 85 000 (Baco, 2001).

⁹ „Spomedzi jednotlivých priemyselných odvetví SR najvýraznejší rast tržieb zaznamenal sektor strojárstva a elektrotechniky. Tie zároveň vykazujú jeden z najväčších podielov zahraničných investícií, ktoré podporia rast týchto odvetví aj v budúcnosti. Strojársky priemysel je pritom vynikajúcou ukážkou pozitívneho vplyvu zahraničných investícií.“ (Dohnal, 2001, s. 10)

Belgicko	28	25
----------	----	----

Prameň: Svetová banka

Poznámka: Priemysel zahŕňa okrem ťažby nerastných surovín, spracovateľského priemyslu a energetiky aj stavebníctvo.

Podobný trend a zmeny, aké sa prejavili v štruktúre národného hospodárstva, sú nevyhnutné aj v oblasti trhu vzdelania, teda profesijnej prípravy na trh práce. Je nevyhnutné pokračovať v štrukturálnych pohyboch v systéme stredoškolskej, vysokoškolskej prípravy i celoživotného vzdelávania, resp. rekvalifikácie.

Jednou z podmienok úspešnosti tejto tendencie je zvýšenie investícií do rezortu školstva, rozvoja ľudských zdrojov a ľudského potenciálu. Podstatne vyššie investície do vzdelania by umožnili, aby Slovensko i Česko nielen obstáli v globálnej a európskej konkurencii, ale aby sa zlepšovali reálne sociálne podmienky pre zvyšovanie kvality života ich občanov.¹⁰

Vzdelanie ako kritérium globálneho porovnávania kvality sociálneho rozvoja

Vzdelanie je významným ukazovateľom vyspelosti štátov, je jedným z kritérií komplexného ukazovateľa podmienok pre život ľudí – tzv. **indexu ľudského rozvoja (Human Development Index)**, ktorý zostavuje Rozvojový program OSN (UNPD). Jeho výsledky zverejňuje OSN v podobe **Správy o sociálnej situácii**, kde určuje poradie všetkých štátov (združených v tejto svetovej organizácii) v oblasti ľudského rozvoja. Index ľudského rozvoja je sociálno-ekonomickým ukazovateľom, ktorým sa meria priemer dosiahnutý v krajine na základe troch zložiek: stredná dĺžka života, dosiahnuté vzdelanie doplnené dĺžkou školskej dochádzky a reálny HDP na jedného obyvateľa (v parite kúpnej sily). Hodnotí sa:

- stredná dĺžka života obyvateľstva (nádej na dožitie),
- návštevnosť škôl a dĺžka školskej dochádzky,
- dosiahnuté vzdelanie (gramotnosť dospelého obyvateľstva),
- príjem na osobu – parita kúpnej sily (reálny hrubý domáci produkt na jedného obyvateľa).

Podľa uvedenej správy OSN za rok 2000 sa Slovenská republika a Česká republika zaradili medzi vyspelé krajiny sveta, ktoré svojim obyvateľom poskytujú *relatívne dobré podmienky pre svoj rozvoj*. **Medzi 162 hodnotenými krajinami Česká republika dosiahla 33. miesto a Slovenská republika 35. miesto.** Slovenská republika postúpila oproti minulému roku o 5 miest. Prvenstvo medzi

¹⁰ V oblasti rozvoja školstva a vzdelania dominuje v Slovenskej republike v najbližších rokoch úsilie docieľiť vo vzdelanostnej stratifikácii slovenskej spoločnosti, aby 30 % populačného ročníka tvorili vysokoškoláci (teraz je to 16 %), zabezpečiť všeobecnú vybavenosť vzdelávacích inštitúcií najnovšími počítačmi, Internetom, kvalitným softverom (CD ROM) a zvyšovať investície do rozvoja školstva a celoživotného vzdelávania.

hodnotenými krajinami si udržiavala šesť rokov Kanada. V tohtoročnom Indexe ľudského rozvoja však klesla na 3. miesto. *Prvenstvo v rebríčku krajín s najlepšimi podmienkami pre rozvoj obyvateľstva má Nórsko.*¹¹

K aktuálnym úlohám výchovy a vzdelávania v modernej výkonovej a demokratickej spoločnosti orientovanej na sociálny rozvoj a kvalitu života

Povaha modernej výkonovej a demokratickej spoločnosti a jej *orientácia na kvalitu života* vyžaduje, aby výchova a vzdelávanie zamerali najmä na tieto úlohy:

1. *vo vzťahu k mladej a strednej generácii* na pragmatickú prípravu na život vo v globalizovanom svete, najmä na rozvoj schopností presadiť sa v globálnej superkonkurencii,
2. *vo vzťahu k staršej generácii* na udržanie profesijnej a zvyšovanie sociálnej kvalifikácie, rozvoja osobnostného potenciálu.

V súčasnej dobe treba považovať za špecifický a vážny sociálny a aj pedagogický (andragogický) problém, že životný štýl mnohých profesijných skupín je orientovaný prevažne na prácu ako ústredný zmysel a hodnotu života. V extrémnej miere vzniká nový druh závislosti – *workoholizmus*. Do pedagogickej a andragogickej teórie a metodiky je preto aktuálne vnášať novú paradigmu doby výkonovej a otvorenej spoločnosti, že **životné šťastie a kvalita života sú predpokladom vysokého pracovného výkonu a schopnosti superkonkurencie**.

Vzrastá význam „priemyslu voľného času“, význam kultúrnych a športových inštitúcií a aktivít. Voľný čas sa tak stáva priestorom pre vznik a rozvoj nového typu trhu – *trhu povolání a služieb pre voľný čas*.

Nezamestnanosť, sociálna nerovnosť, konkurencia a iné spoločenské javy spôsobujú, že vzrastá význam *inštitúcií sociálnej siete*, ktoré umožňujú riešiť problémy ľudí, odkázaných na sociálnu pomoc. Práca s ľuďmi v problémových situáciách vyžaduje nielen vysokú úroveň profesijnej prípravy a zvyšovania kvalifikácie sociálnych pracovníkov, poradcov, pedagógov, andragógov a ďalších odborníkov, ale aj optimalizáciu pracovných podmienok inštitúcií sociálnej pomoci (počet klientov, spôsob komunikácie a pod.).

Aktuálnou úlohou výchovy a vzdelávania je aj **zmena v tradičných a zaužívaných postupoch, návykoch a myslení ľudí**. Existuje množstvo tradičných, ale i nových sociálno-ekonomických, psychických, kultúrnych a iných bariér, ktoré bránia v premene schopnosti jedincov i skupín na vzdelávacie výsledky. Tým sú aj bariérou v profesijnej úspešnosti a dosahovaní očakávanej sociálno-

¹¹ Na ďalších miestach sú Austrália, Kanada, Švédsko, Belgicko, USA, Island, Holandsko, Japonsko a Fínsko. Nóri sa dožívajú v priemere 89 rokov, školu navštevuje 97 % obyvateľstva a priemerný príjem na osobu je 28 433 dolárov. USA klesli z minuloročného tretieho miesta na šieste. V USA je síce najvyšší príjem na jedného obyvateľa, ale vzdelanosť obyvateľov zostáva na 12. mieste a v priemernej dĺžke života obyvateľa USA zastávajú až 24. miesto. Medzi krajinami na posledných desiatich miestach sú: Mali, Stredoafriická republika, Čad, Guinea-Bissau, Etiópia, Burkina, Burundi, Niger, Sierra Leone.

ekonomickej efektívnosti ich konania. V cieľoch, obsahu i metódach výchovy a vzdelávania by sa mal výraznejšie *odrážať charakter a nové požiadavky súčasnej doby*, napr.

- akceptovať *právo jednotlivca na omyl* (vyplývajúci z ochoty riskovať, z nedostatku informácií, rýchleho životného a pod.), umožňovať mu šancu na nové profesijné a životné príležitosti,
- demokratizovať a liberalizovať pedagogické prostredie, vytvárať atmosféru pre rozvoj individuálneho ľudského potenciálu v zmysle princípu „*každý má talent na niečo iné*“,
- v procese profesijnej prípravy realizovať zmenu v riadení od metódy „*riadiť a kontrolovať*“ k participatívnym metódam vzdelávania – k metóde spolupráce, akceptácie osobnosti a podpore kooperatívneho ducha v skupine. Tak sa sformuje potenciál budúcich manažérov – schopnosť spájať *potenciál jednotlivcov v pracovnom procese* do synergetického efektu v tímovej práci (*tímového potenciálu*).
- vyvažovať teoretické a pragmatické vo vzdelávaní a výchove – dopĺňať encyklopedický a teoretizujúci systém nášho vzdelávania dôrazom na praktickú aplikáciu poznatkov (riešením prípadových štúdií, dôrazom na problémové vyučovanie, participatívne metódy, atď),
- zdôrazňovať filozofiu spomalenia životného tempa, vytvárať podmienky *pre rozvoj celistvého a alternatívneho životného štýlu*, ktorý sa vyznačuje vyváženosťou a *harmonizáciou záujmov* pracovnej, rodinnej a individuálnej sféry života,
- zdôrazňovať praktický význam vyvažovania vysokého výkonu v práci s regeneráciou síl v osobnom živote (kombinácia práce a oddychu),
- väčší dôraz klásť na dôraz na rozvoj autoregulačného potenciálu – schopnosti človeka prekonávať bariéry, mobilizovať svoj vnútorný potenciál,
- rozvíjať *pocit zodpovednosti* jednotlivca tak za seba samého (za svoje zdravie, profesijnú kariéru a pod.), ako aj za širšie, napr. (ekologické, sociálne, morálne) dôsledky svojho konania,
- usmerňovať individuálne a spoločenské vedomie *ku globálnej stratégii života* a k rozvoju schopností v praxi uplatňovať spomínaný globálny princíp „*mysli lokálne a konaj globálne*“,
- vyvažovať globalizáciu (internacionalizáciu) vzdelávania uchovávaním špecifícností vzdelávacích systémov,
- cieľavedomejšie pestovať vlastenectvo a vzťah najmä mladej generácie k tradíciám rodiny, komunity, národa, prepájať myšlienky globalizmu s vlastenectvom,
- hľadať prostriedky ako zabrániť trvalému úniku mozgov, ako prostredníctvom výchovy a vzdelávania napomôcť návratu našich odborníkov zo sveta.

ZÁVEROM

V príspevku sme uviedli iba niektoré z množstva aktuálnych a naliehavých otázok, ktoré by mohli podnietiť k hlbšiemu skúmaniu globalizácie tú časť odborníkov, ktorí pociťujú zložitosť a naliehavosť súčasnej doby a hľadajú odpovede na otázku čo robiť vo výchove a vzdelávaní, aby sa predišlo stupňovaniu negatívnych účinkov globálnych zmien, aby meniace sa ľudské vedomie dokázalo odolávať negatívnym produktom a dôsledkom vlastnej civilizácie, ale najmä – aby mladá generácia pochopila globalizáciu ako šancu k novým osobným a národným perspektívam a žiaducim zmenám.

LITERATÚRA

- BACO, P. Vystúpenie poslanca Baca pred poslancami Európskeho parlamentu na zasadnutí v Košiciach. *Nový deň*, 3, 2001, 17. októbra, č. 239.
- BAČOVÁ, M. Trendy vývoja modernej spoločnosti začiatkom 21. storočia: úlohy výchovy a vzdelávania. In: *Perspektívy rozvoja vzdelanosti v Prešovskom kraji v kontexte spoločenských premen a pri vstupe do 21. storočia*. Zborník z vedeckej konferencie konanej v dňoch 5.–6. februára 1998. Prešov: Prešovská univerzita, 1998.
- BAUMAN, Z. Glokalizacija, czyli komu globalizacja a komu lokalizacja. *Studia socjologiczne*, 1997, č. 3.
- BENDL, S. Globalizace a její důsledky pro chování člověka. *Pedagogické spektrum*, 10, 2001, č. 7–8.
- BERTALANFFY, L., von. *Člověk–robot a myšlení, psychologie v moderním světě*. Praha: Svoboda, 1972.
- BERTRAND, Y. *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha: Portál, 1998.
- BLAAS, G. Poľnohospodárstvo. In.: *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. (Eds.: M. Kollár, S. Mesežnikov). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2000, s. 553–551.
- ČERNÁ, J. Nadnárodné korporácie a optimálne využitie regionálnych výhod. *Slovenská republika* 24. 3. 1998.
- ĎAĎO, J. Marketing 21. storočia. In: *Moderní řízení*. 32, 1997, č. 3.
- DOHNAL, V. Zahraničné investície pomaly reštralizujú slovenský priemysel. Slovenská ekonomika sa zachvela už v prípade odchodu jedného-dvoch investorov. Rok 2000 v slovenskom priemysle. *TREND Top - ročenka týždenníka o hospodárstve a podnikaní TREND*, 2001, č. 40, 3. Októbra 2001., s. 10 – 11.
- DAWSON, Ch. *Krize západní vzdělanosti*. Praha: SPN, 1991.
- DUDINSKÝ, V. Globalizácia a niektoré problémy trvalo udržateľného rozvoja. In: *Spoločnosť a občian v horizonte 21. storočia*. Zborník. Prešov: ManaCon, 1998.
- EISNER, E., W. Étos a vzdělání. *Pedagogika*, 46, 1996, č. 1.
- HORKÁ, H. Učitel a globální výchova. *Pedagogika*, 46, 1997, č. 3.
- HORKÁ, H. - HRDLÍČKOVÁ, A. *Výchova pro 21. století (koncepte globální výchovy v podmínkách české školy)* Brno: Paido, 1998.
- HSR OSN. Dokument č. E/4667, s. 4. In: SEDLÁK, J. *Globální problémy lidstva*. Praha: Svoboda, 1985.
- IVANIČKA, K. Vzťah globalizmu k národným cestám transformácie a integrácie (slovenská cesta). In: *Globalizácia a jej vplyv na slovenskú spoločnosť*. Zborník z vedeckej konferencie usporiadanej dňa 11. 11. 1999 v Bratislave. Bratislava: Akadémia profesorov za svetový mier, 2000.

- JAKOBY, M., MORVAY, K., PAŽITNÝ, P. Celkový ekonomický vývoj. In.: *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. (Eds.: KOLLÁR, M., MESEŽNIKOV, S.). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2000, s. 437–470.
- KING, A., SCHNEIDER, B. *První globální revoluce*. Bratislava: Bradlo, 1991.
- KLINEC, I. Hľadanie novej civilizačnej paradigmy. In: *Civilizácia a budúcnosť*. (Eds.: KLINEC, J., MAJTÁN, J.). Bratislava: Futurologická spoločnosť na Slovensku, 1996.
- Kol. *Vzdelávaní a rozvoj manažerů*. Praha: Grada Publishing, 1998.
- KULICH, J. Vzdelávanie dospelých v rámci celoživotného vzdelávania. Ako sa javí v troch medzinárodných dokumentoch. *Vzdelávanie dospelých*, 2, 1997, č. 3.
- KRATOCHVÍLOVÁ, E. Globalizácia a výchova vo voľnom čase. In: *Poslanie výchovy v kontexte globálnych zmien*. Quo vadis, výchova...? VIII. Ročník. Zborník z teoretického seminára organizovaného Iuventou v dňoch 28.–30. apríla 1999. (Ed.: SOBIHARDOVÁ, Ľ.) Bratislava: Iuventu, 1999.
- LEIRMAN, W. *Čtyři kultury ve vzdělávání*. Praha: UK – Karolinun, 1996.
- LOKAJ, Z. Komunikační strategie a ekonomický diskurs v tisku a televizi. *Sociologický časopis*, 35, 1999, č. 1.
- LYSÁK, L. Globalizácia a zachovanie identity národných a štátnych záujmov. *Slovenská republika* 16. 10. 1997, s. IV.
- MACHÁČEK, L. *Individualizácia mládeže a modernizácia spoločnosti*. Bratislava: SÚ SAV, 1995.
- MELOSIK, Z. Globalna edukacija – nadziejie i konfrontacje. In: *Wprowadzenie do pedagogiki*. Kraków: Impuls, 1996.
- NAISBITT, J. *Global Paradox*. New York: William Morrov and Company, 1994.
- ONDREJKOVIČ, P. Šok z globalizácie. Nové pohľady na mládež a spoločnosť. *Mládež a spoločnosť*, 7, 1999, č. 1.
- PIKE, G., SELBY, D. *Globální výchova*. Praha: Grada, 1994.
- PUČÍK, V. *Globalization and Human Resource Management*. New York: John Wiley, 1993.
- REPKOVÁ, K. *Projektovanie v sociálnej práci. Stratégie, koncepčné východiská i praktické otázky*. Bratislava: Ing. Miroslav Mračko, 2000.
- RABUŠICOVÁ, M. *K sociologii výchovy, vzdělání a školy*. Brno: MU, 1991.
- RICHTA, R. *Civilizácia na rázcestí*. Bratislava: Smena, 1968.
- SAMUELSON, J., R. Svet aký sme nepoznali. Globalizácia je prosperita. *Literárny týždeň*, 13, 1998, 9. apríla.
- SEDLÁK, M. Dezindustrializácia je nevyhnutný proces. *Slovenská republika*, 12. 5. 1998.
- SKALKOVÁ, J. Výchova a vzdelávaní v kontextu soudobých globalizačných tendencií. *Pedagogika*, 50, 2000, č. 1.
- Social Work and Globalisation*. Montreal: International Federation of Social Workers, 2000.
- SOROS, G. *Kríza globálneho kapitalizmu. Otvorená spoločnosť v ohrození*. Bratislava: Kaligram, 1999.
- STÝBLO, J. Globální řízení lidských zdrojů. *Moderní řízení*, 33, 1998, č. 5.
- STÝBLO, J. *Moderní personalistika. Trendy, inspirace, výzvy a vzory*. Praha: Grada Publishing, 1998.
- SUKUBA, D. Multikultúrny rozmer výchovy a vzdelávania. *Pedagogická revue*, 43, 1993, č. 3–4.
- ŠVEC, Š. Princípy premeny národnej sústavy školstva. *Pedagogická revue*, 51, 1999, č. 2.
- ŠVEC, Š. Koncepčné prístupy k vymedzeniu všeobecnej vzdelanosti. (Ktoré všeobecné ciele vzdelávania sme mali predtým a ktoré máme teraz?) *Pedagogická revue*, 53, 2001, č. 3.
- TOFFLER, A., TOFFLEROVÁ, H. *Utváranie novej civilizácie. Politika tretej vlny*. Bratislava: Open Windows, 1996.
- TOKÁROVÁ, A. K teórii rozvoja ľudského potenciálu. *Vzdelávanie dospelých*, 1, 1997, č. 2.
- TUMA, M. Filozofia celoživotného vzdelávania v konfrontáciách s ekonomickou realitou. In: *Celoživotné vzdelávanie – významný faktor európskej integrácie*. Bratislava: Akadémia vzdelávania, 1996.
- ZELENÝ, M. Trendy novej ekonomiky. *Moderní řízení*, 33, 1998, č. 9.

Z. v. M. Štvrtá svetová vojna sa už začala. In: *Zošity humanistov*, č. 3. Bratislava: Vydavateľstvo Rastislav Škoda, 1998.

SUMMARY

The globalisation is a characteristic feature of the last decade of the 20th century. The article outlines the globalisation as an antagonistic process giving chances but being accompanied by risks and negative impacts. The writer identifies various points of globalisation and, on the example of Slovakia, describes its opportunities and risks for minor nations, analysing the following topics: Social functions of education and globalisation; The beginnings of globalisation; The network nature of globalisation; Demands for social and human capacities; Globalisation as a contradictory process; Globalisation as an irreversible process; Social and cultural impacts of globalisation; Integration and “regionalisation” as a part of globalisation; Slovakia in the process of globalisation; The human development index as a socio-economic parameter; Global economy, the global hyper-competition (super-competition), and the learning society.